PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG‘ZAKI IJODIDAN FOYDALANISH

Egamberganova Yorqinoy Ollobergan qizi
Nukus davlat pedagogika instituti
Ellikqal’a fakultetida Boshlang'ich
ta'lim yo'nalishi 3-kurs talabasi
E-mail: yorqinoyegamberganova06@gmail.com
+998970152706
Orcid: 0009 0003 1816 381X
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20099066

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanishning pedagogik va metodik ahamiyati yoritilgan. Xalq maqollari, topishmoqlar, ertaklar, tez aytishlar va dostonlarning o‘quvchilar og‘zaki hamda yozma nutqini shakllantirishdagi o‘rni ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalq og‘zaki ijodidan foydalanish orqali o‘quvchilarning lug‘at boyligi, mustaqil fikrlashi, ravon nutqi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil va ilmiy adabiyotlarni o‘rganish metodlaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, nutq rivojlantirish, xalq og‘zaki ijodi, maqol, ertak, topishmoq, tez aytish, o‘quvchi nutqi, pedagogik metod, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация: В данной статье освещается педагогическое и методическое значение использования образцов устного народного творчества в развитии речи учащихся начальных классов. На основе научных источников проанализирована роль народных пословиц, загадок, сказок, скороговорок и эпических произведений в формировании устной и письменной речи учащихся. Кроме того, показаны возможности развития словарного запаса, самостоятельного мышления, связной речи и коммуникативной компетенции учащихся посредством использования устного народного творчества в процессе начального образования. В ходе исследования были использованы методы педагогического наблюдения, сравнительного анализа и изучения научной литературы.

Ключевые слова: начальное образование, развитие речи, устное народное творчество, пословица, сказка, загадка, скороговорка, речь учащихся, педагогический метод, коммуникативная компетенция.

Abstract: This article highlights the pedagogical and methodological importance of using samples of folklore in the development of primary school students’ speech. The role of folk proverbs, riddles, fairy tales, tongue twisters, and epics in shaping students’ oral and written speech is analyzed on the basis of scientific sources. In addition, the opportunities for developing students’ vocabulary, independent thinking, fluent speech, and communicative competence through the use of folklore in primary education are demonstrated. During the research, methods such as pedagogical observation, comparative analysis, and the study of scientific literature were used.

Keywords: primary education, speech development, folklore, proverb, fairy tale, riddle, tongue twister, student speech, pedagogical method, communicative competence.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Chunki bolaning nutqi uning tafakkuri, dunyoqarashi va ijtimoiy faolligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlarida ham yosh avlodning mustaqil fikrlashi va ravon nutqini shakllantirish muhim vazifa sifatida qayd etilgan [1].

Boshlang‘ich ta’lim davri bolaning nutqiy faoliyati intensiv shakllanadigan bosqich bo‘lib, aynan shu davrda o‘quvchining lug‘at boyligi kengayadi, grammatik nutq ko‘nikmalari rivojlanadi hamda og‘zaki va yozma nutq malakalari shakllanadi [2]. Shu sababli dars jarayonida xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish katta pedagogik ahamiyatga ega.

Xalq og‘zaki ijodi asrlar davomida xalqning ma’naviy merosi sifatida shakllangan bo‘lib, unda milliy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va tarbiyaviy g‘oyalar mujassamdir. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar, latifalar va tez aytishlar bolalar nutqini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi [3]. Chunki bunday materiallar bolaning yosh xususiyatiga mos, sodda, obrazli va ta’sirchan bo‘ladi.

Pedagog olim K.Qosimova boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda badiiy adabiyot va xalq og‘zaki ijodi muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish o‘quvchilarning so‘z boyligini oshiradi va nutqiy tafakkurini rivojlantiradi [4].

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda pedagogik kuzatish, ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini boshlang‘ich ta’lim metodikasi hamda xalq pedagogikasiga oid ilmiy manbalar tashkil etdi.

Tahlil jarayonida boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida xalq og‘zaki ijodidan foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar o‘rganildi. Shuningdek, maqol, topishmoq, ertak va tez aytishlarning nutq rivojiga ta’siri bo‘yicha ilmiy qarashlar tahlil qilindi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining tajribalarini o‘rganish orqali xalq og‘zaki ijodi asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarning samaradorligi aniqlashtirildi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va og‘zaki nutqini faollashtirishga xizmat qiluvchi usullar umumlashtirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, maqollar bilan ishlash o‘quvchilarning qisqa va mazmunli fikr bildirish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Maqollarda xalqning hayotiy tajribasi va donoligi mujassam bo‘lgani sababli ular o‘quvchilarning axloqiy tarbiyasiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [5].

Topishmoqlardan foydalanish o‘quvchilarning tafakkuri va nutqiy faolligini oshiradi. Topishmoqni topish jarayonida bola predmetning belgilarini tahlil qiladi, solishtiradi va xulosa chiqaradi. Bu esa mantiqiy fikrlash bilan birga nutqiy tafakkurning rivojlanishiga xizmat qiladi [6].

Ertaklar esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dialogik va monologik nutqini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ertak qahramonlarini tasvirlash, voqealarni qayta hikoya qilish va ertak mazmunini tahlil qilish orqali o‘quvchilarning og‘zaki nutqi faollashadi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, ertak bilan ishlash bolaning tasavvurini boyitadi hamda obrazli fikrlashini rivojlantiradi [7].

Tez aytishlardan foydalanish o‘quvchilarning talaffuzini yaxshilashga yordam beradi. Ayniqsa, tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilishda qiyinchilikka duch kelayotgan bolalar uchun tez aytishlar samarali vosita hisoblanadi [8].

Shuningdek, xalq qo‘shiqlari va laparlar o‘quvchilarning eslab qolish qobiliyatini rivojlantirishi, ifodali o‘qish malakasini shakllantirishi ham aniqlandi. Musiqiy ohang bilan aytiladigan folklor namunalarining bolalar xotirasiga tez singishi kuzatildi [9]

Tahlil va muhokama

Boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilar nutqini rivojlantirish masalasi bugungi pedagogika fanining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki nutq bolaning tafakkuri, dunyoqarashi va ijtimoiy faolligini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Nutq rivojlangan sari o‘quvchining fikrlash doirasi kengayadi, muloqot madaniyati shakllanadi va bilimlarni o‘zlashtirish darajasi ortadi. Shu nuqtai nazardan xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, boshlang‘ich yoshdagi bolalar obrazli, emotsional va qiziqarli materiallarni tez qabul qiladi [10]. Xalq og‘zaki ijodi esa aynan obrazlilik, musiqiylik, sodda ifoda va xalqona mazmun bilan ajralib turadi. Shu sababli folklor namunalari bolalar psixologiyasiga yaqin bo‘lib, ularning qiziqishini kuchaytiradi va nutqiy faoliyatini rag‘batlantiradi. Ayniqsa, ertak, topishmoq, maqol va tez aytishlar bolalarda tinglash, tushunish va fikrni ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishda katta imkoniyat yaratadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun maqollar bilan ishlashning pedagogik ahamiyati juda katta. Maqollar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi asosida shakllangan ixcham va mazmunli hikmatli iboralardir. Ular o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish bilan birga, nutqning aniqligi va ta’sirchanligini rivojlantiradi. Masalan, “Mehnat qilgan to‘q yashar”, “Odob – inson ziynati” kabi maqollar orqali bolalar yangi tushunchalarni o‘zlashtiradi, nutqiy mantiqni anglaydi va fikrni qisqa shaklda ifodalashni o‘rganadi. Pedagog olimlarning fikricha, maqollar bilan muntazam ishlash o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirib, nutq madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi [5].

Maqollar ustida ishlash jarayonida o‘qituvchi turli metodlardan foydalanishi mumkin. Jumladan, maqol mazmunini izohlash, davom ettirish, maqolga mos vaziyat yaratish va suhbat tashkil etish kabi usullar o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. Masalan, “Til – dil kaliti” maqoli asosida o‘quvchilar bilan muloqot madaniyati haqida suhbat o‘tkazish orqali ularning og‘zaki nutqi rivojlanadi. Shu bilan birga, bunday mashg‘ulotlar bolalarda mustaqil fikr bildirish ko‘nikmasini ham shakllantiradi.

Topishmoqlar xalq og‘zaki ijodining bolalar tafakkurini rivojlantiruvchi muhim janrlaridan biridir. Topishmoqlarda predmet yoki hodisaning belgisi yashirin tarzda ifodalanadi. Uni topish jarayonida bola tahlil qiladi, taqqoslaydi va umumlashtirishga harakat qiladi. Bu esa o‘quvchilarning nafaqat tafakkurini, balki nutqini ham rivojlantiradi. Chunki topishmoq yechayotgan bola o‘z fikrini asoslashga, javobini izohlashga intiladi. Natijada nutqiy faollik kuchayadi.

Psixologik tadqiqotlarda boshlang‘ich yoshdagi bolalarda qiziqish va bilishga intilish kuchli bo‘lishi ta’kidlanadi [6]. Topishmoqlar esa aynan shu ehtiyojni qondiradi. Masalan, “O‘zi oppoq, soqoli ko‘p” kabi topishmoqlar orqali bola tasviriy fikrlashni o‘rganadi. Topishmoqning javobini topish uchun o‘quvchi predmetning tashqi belgilarini eslaydi, o‘z bilimlarini qo‘llaydi va natijada mantiqiy xulosa chiqaradi. Bu jarayon esa nutq va tafakkurning uzviy rivojlanishiga olib keladi.

Ertaklarning nutq rivojidagi o‘rni alohida ahamiyatga ega. Ertaklar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va ommabop janrlaridan biri bo‘lib, unda xalqning orzu-intilishlari, axloqiy qarashlari va hayotiy tajribasi mujassamdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ertaklarni katta qiziqish bilan tinglaydi va o‘qiydi. Bu esa ularning og‘zaki nutqini rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Ertakni qayta hikoya qilish jarayonida o‘quvchi voqealar ketma-ketligini saqlashga, qahramonlarning nutqini ifodali tarzda bayon etishga harakat qiladi. Bu esa monologik nutqni shakllantirishga xizmat qiladi. Dialoglarni ifodali o‘qish esa dialogik nutq malakasini rivojlantiradi. Tadqiqotchilar fikricha, ertak bilan ishlash bolaning tasavvurini boyitadi, ijodiy tafakkurini rivojlantiradi va so‘z boyligini oshiradi [7].

Masalan, “Zumrad va Qimmat”, “Ur to‘qmoq”, “Boy ila xizmatchi” kabi ertaklar o‘quvchilarning nutqiy rivojiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu ertaklarda uchraydigan xalqona iboralar, sifatlash va tasviriy vositalar bolalar lug‘atini boyitadi. O‘quvchilar ertakdagi qahramonlarga tavsif berish orqali sifat, fe’l va sinonimlardan faol foydalanishni o‘rganadi.

Tez aytishlar ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ayniqsa, ular tovush talaffuzini yaxshilashda muhim o‘rin tutadi. Nutq apparatini mashq qildirish orqali o‘quvchilarda fonetik ko‘nikmalar shakllanadi. Pedagogik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, tez aytishlarni muntazam takrorlash o‘quvchilarning ravon va aniq gapirishiga yordam beradi [8].

Masalan, “Qishda kishmish pishmasmish” yoki “Bir tup tut, tutning tagida bir tup turp” kabi tez aytishlar tovushlarni aniq talaffuz qilishga o‘rgatadi. Ayniqsa, “r”, “s”, “sh”, “ch” tovushlarini talaffuz qilishda qiyinchilikka duch kelayotgan bolalar uchun tez aytishlar samarali mashq vositasi hisoblanadi. Shu bilan birga, tez aytishlar bolalarning nutq tezligi va diktsiyasini yaxshilaydi.

Folklor namunalaridan foydalanishda interfaol metodlarning qo‘llanilishi ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogika o‘quvchini ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida ko‘radi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda xalq og‘zaki ijodidan foydalanishda interfaol usullardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Rolli o‘yinlar, sahnalashtirish, guruhli ishlash va bahs-munozaralar o‘quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytiradi.

Masalan, ertaklarni sahnalashtirish jarayonida o‘quvchi qahramon obraziga kiradi, uning nutqini ifodali tarzda aytishga harakat qiladi. Bu esa ifodali nutq, muloqot madaniyati va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi. Guruhlarda maqollar mazmunini izohlash yoki topishmoqlar yechish jarayonida esa o‘quvchilar bir-biri bilan faol muloqot qiladi. Natijada kommunikativ kompetensiya shakllanadi [12].

Boshlang‘ich ta’limda xalq og‘zaki ijodidan foydalanishning yana bir muhim jihati shundaki, u o‘quvchilarning milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalanishiga xizmat qiladi. Folklor namunalarida xalqning urf-odatlari, an’analari va axloqiy qarashlari aks etadi. Shu sababli ertak, maqol va xalq qo‘shiqlari orqali bolalarda vatanparvarlik, insonparvarlik va mehnatsevarlik kabi fazilatlar shakllanadi.

Masalan, mehnat haqidagi maqollar bolalarda mehnatsevarlikni targ‘ib qilsa, do‘stlik va halollik haqidagi ertaklar insoniy fazilatlarni shakllantiradi. Bu esa boshlang‘ich ta’limning tarbiyaviy maqsadlari bilan uyg‘unlashadi. Chunki zamonaviy ta’lim faqat bilim berish bilan cheklanmay, shaxsning ma’naviy kamolotini ham ta’minlashi zarur.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi o‘quvchilarning eslab qolish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Maqol, topishmoq va tez aytishlarning qisqa va ritmik shaklda bo‘lishi bolalarning xotirasida tez saqlanib qoladi. Bu esa nutqiy materiallarni o‘zlashtirish jarayonini yengillashtiradi. Ayniqsa, xalq qo‘shiqlari va laparlarning ohangdorligi bolalarda eshitish xotirasini rivojlantirishga yordam beradi [9].

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham folklor namunalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Multimedia vositalari orqali ertaklarni audio shaklda tinglash, videolavhalar asosida sahnalashtirish va interaktiv topshiriqlar tashkil etish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Audio materiallar tinglash ko‘nikmasini rivojlantirsa, videomateriallar esa obrazli tafakkurni kuchaytiradi.

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, elektron taqdimotlar orqali maqollar mazmunini tushuntirish yoki animatsion ertaklardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi. Bu esa boshlang‘ich ta’limda innovatsion yondashuvlarning muhim ekanligini ko‘rsatadi.

Pedagogik kuzatishlar natijasida folklor asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning nutqiy faolligi yuqori bo‘lishi aniqlangan. O‘quvchilar ertaklarni qiziqish bilan tinglaydi, topishmoqlar yechishda faol ishtirok etadi va maqollarni hayotiy vaziyatlarga bog‘lashga harakat qiladi. Bu esa xalq og‘zaki ijodining ta’limiy va tarbiyaviy imkoniyatlari keng ekanligini tasdiqlaydi.

Nutq rivojlantirish jarayonida o‘qituvchining pedagogik mahorati ham muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchi folklor materiallarini o‘quvchilarning yosh xususiyatiga mos ravishda tanlashi va ularni

maqsadli qo‘llashi lozim. Chunki noto‘g‘ri tanlangan material o‘quvchilarning qiziqishini pasaytirishi mumkin. Shu sababli xalq og‘zaki ijodidan foydalanishda metodik yondashuv muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, xalq og‘zaki ijodi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda tabiiy va samarali didaktik vosita hisoblanadi. U o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshiradi, ravon nutqini shakllantiradi, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi hamda kommunikativ kompetensiyasini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, folklor namunalari bolalarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashda ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirishda xalq og‘zaki ijodidan foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Maqollar, topishmoqlar, ertaklar, tez aytishlar va xalq qo‘shiqlari o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshiradi, ravon nutqini shakllantiradi hamda mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari folklor namunalaridan foydalanish o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatdi. Shu sababli boshlang‘ich ta’lim jarayonida xalq og‘zaki ijodi asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar salmog‘ini oshirish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirilgan folklor materiallari ta’lim samaradorligini yanada oshiradi. Kelgusida boshlang‘ich ta’lim metodikasida xalq og‘zaki ijodidan foydalanishning innovatsion usullarini ishlab chiqish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2020. – 4–6-betlar.
2. Qosimova K., Matchonov S. *Ona tili o‘qitish metodikasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009. – 45–52-betlar.
3. Imomnazarov M. *Xalq pedagogikasi*. – Toshkent: Fan, 2008. – 33–40-betlar.
4. Qosimova K. *Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi*. – Toshkent: Cho‘lpon, 2013. – 67–74-betlar.
5. Jumayev M. “Maqollarning boshlang‘ich ta’limdagi ahamiyati” // *Boshlang‘ich ta’lim*. – Toshkent, 2018. – №3. – 22–25-betlar.
6. Yo‘ldoshev J. “Topishmoqlarning o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi o‘rni” // *Pedagogik mahorat*. – 2019. – №5. – 41–44-betlar.
7. Safarova R. *Bolalar adabiyoti va folklor*. – Toshkent: Sharq, 2011. – 88–95-betlar.
8. Asqarova M. “Tez aytishlar orqali nutq o‘stirish metodlari” // *Til va adabiyot ta’limi*. – 2021. – №2. – 17–21-betlar.
9. Xudoyberdiyeva D. “Folklor namunalarining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni” // *Xalq ta’limi*. – 2020. – №4. – 55–60-betlar.
10. G‘ulomov A. *Nutq o‘stirish nazariyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 102–109-betlar.
11. Mahmudov N. *Til va nutq madaniyati*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2016. – 28–35-betlar.
12. Rasulov R. “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish” // *Uzluksiz ta’lim*. – 2022. – №1. – 63–68-betlar.